

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОФІЛАКТИКИ МОБІНГУ В МАЛИХ ГРУПАХ ШКОЛЯРІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

О. О. КОРАБЛЬОВА

Розбудова системи освіти відбувається в складних соціокультурних умовах та в ситуації загострення негативних явищ в середовищі школярів. Зокрема, майже в кожному учнівському колективі існує проблема мобінгу.

Термін „мобінг” є достатньо поширеним у літературних джерелах, особливо у зарубіжних виданнях, працях із психології і соціології. Вперше його використав Конрад Лоренц у 1958 році [4].

Мобінг (від англ. „to mob” – нападати зграєю, цькувати) – це явище, коли група чи частина її членів систематично здійснює напади і чинить „цькування” когось із членів цієї групи з метою послаблення його позиції у групі чи навіть витіснення з неї.

Психолого-педагогічні аспекти згаданої проблеми розглядалися у дослідженнях І. Філіпової, О. Матвійчук, Л. Гайнеман. Мобінг у шкільному колективі досліджував К. Дамбач. Мобінг на робочому місці вивчали Х. Лейманн, К. Коллодей. Мобінг, як чинник, що загрожує життєдіяльності людини, вивчали Г. Гогіташвілі, В. Лапін. Соціально-психологічні аспекти мобінгу у військовому середовищі досліджував О. Адамчук. Однак, проблема соціалізації жертв мобінгу поки що не стала предметом наукового соціально-педагогічного дослідження.

Отже, поширеність явища, наявність протиріч між практичною потребою і станом вивчення проблеми обумовили актуальність дослідження даної проблеми.

Метою статті є обґрунтування розвитку толерантного ставлення до своїх однолітків у середовищі школярів підліткового віку в контексті формування соціально-педагогічної умови профілактики мобінгу: усвідомлення підлітками цінності іншої особистості.

Шляхи реалізації соціально-педагогічної умови включали у себе:

- формування толерантного ставлення до однолітків;
- формування свідомого ставлення до проявів індивідуальності й „інакшості” інших.

З метою забезпечення даної умови нами розроблено і реалізовано такі заходи:

1. Проведення для експериментальних груп „Тренінгу толерантності”.
2. Проведення класної години на тему „Наслідки мобінгу”.
3. Перегляд фільмів, які показують наслідки мобінгу (з їх подальшим обговоренням).

Розробка тренінгу толерантності ми розпочали з аналізу сутності поняття, яке ми прагнемо сформулювати.

Толерантність – поняття багатоаспектне і може розглядатися в психології як з позицій особистості, її установок, цінностей, так і з точки зору виховання, розвитку. Толерантність у нашому розумінні – це, з одного боку, мета і результат виховання, що супроводжується формуванням певних соціальних установок, а з іншого – цінність та якість особистості, що виявляється в поведінці і вчинках [1].

Дослідження проблеми толерантності та її формування значно розширилося останнім часом, хоча філософське осмислення проблеми знаходило відображення ще в працях Геракліта і Сенеки, а пізніше – Дж. Локка, Ф. Вольтера, В. Соловйова, П. Флоренського, М. Бердяєва та ін.

У нашому дослідженні поняття „толерантність” розглядається з позицій екзистенційно-гуманістичного, диверсифікаційного, когнітивного, біхевіорального, діалогічного і фасилітативного підходів.

Екзистенційно-гуманістичний підхід трактує толерантність як усвідомлену, осмислену і відповідальну толерантність, що не зводиться до автоматизмів або стереотипних дій. Це цінність і життєва позиція, реалізація якої в кожній конкретній ситуації має певний сенс і вимагає від суб'єкта толерантності пошуку цього сенсу і відповідального рішення. Таким чином, прояв толерантності утворює аксіологічну модель, яка має синкретичний характер. Це проявляється в

тому, що цінність – мета визначає цінності-засоби, а цінності ставлення до „іншого” залежать від цінностей-якостей, цінностей-знань.

З позиції диверсифікаційного підходу поняття толерантність не зводиться до однозначної дефініції, однієї тематики або характеристики. Толерантність – це складний, багатоаспектний і багатокомпонентний феномен, що має безліч ліній прояву й розвитку, і тому пронизує всі сфери соціальної та індивідуального життя людини, є важливим виміром практично будь-якого психологічного процесу і стану, одним із ключових „екзистенціалов” людського життя. Диверсифікаційний підхід проявляється також у різноманітті форм та видів толерантності.

З позиції когнітивного підходу толерантність в основі своїй має знання і раціональні доводи, які визнають складність, багатомірність та різноманіття, а також неможливості зведення всього різноманіття точок зору до „загальної істини” і неминучої множинності індивідуальних картин світу.

Біхевіоральний підхід трактує толерантність як особливу поведінку людини, спрямовану на конструктивну взаємодію з цими „іншими”; як якість, що характеризує ставлення до іншої людини як до одно гідної особистості, і що виражається у свідомому придушенні почуття неприйняття, викликаного всім тим, що знаменує в „іншому” інше.

Діалоговий підхід зумовлює важливий тип толерантності – міжособистісну толерантність – особливий спосіб побудови взаємин, міжособистісної взаємодії і спілкування з іншими людьми, в тому числі – „іншими”. Саме в цьому виді толерантності найяскравіше проявляються всі основні аспекти проблеми толерантності – як з точки зору її вивчення, так і з точки зору розвитку та навчання.

При фасилітативному підході основна увага приділяється пошуку адекватної психолого-педагогічної тактики розвитку толерантності на створенні найбільш сприятливих умов для вироблення кожним власної, самостійної та незалежної позиції, для природного, рефлексивного й індивідуального становлення толерантності.

Дані підходи можуть служити основою для розробки тренінгу з розвитку толерантності, у тому числі і для побудови толерантної середовища освітньої установи як однієї з умов формування толерантної особистості.

При спробі з'ясувати наукове значення поняття „толерантність” були проаналізовані довідкові та енциклопедичні матеріали, оскільки дане поняття використовується в самих різних галузях знання: етики, психології, політиці, теології, філософії, медицині та ін., в результаті чого були виявлені рядоположенні визначаються поняття.

До понять, що розкривають сутність поняття „толерантність” відносяться слова: терпимість, терпіння, визнання, повага, великодушність по відношенню до інших, прощення, поблажливість, м'якість, співчуття, терпіння, прихильність до іншого, витривалість, готовність до примирення тощо.

Ряд авторів розкривають поняття „толерантність” на основі розгляду його протилежного значення „інтолерантність”.

Інтолерантність розуміється як якість особистості, що характеризується негативним, ворожим ставленням до особливостей культури тієї чи іншої соціальної групи, до інших соціальних груп в загальному чи до окремих представників даних груп.

Толерантність як результат розвитку і саморозвитку – власний вибір і позиція, що сприяють прийняттю іншого і збереженню внутрішньої рівноваги системи (індивіда, суспільства). У зв'язку з цим виділяються два види толерантності:

- зовнішня толерантність (до інших) – переконання, що інші люди можуть мати свою позицію, здатні бачити речі з інших (різних) точок зору, враховувати різні аспекти та аргументи, зовнішня толерантність як соціальна якість характеризує культуру відносин у суспільстві, побудовану на важливих принципах, таких, як відмова від насильства, прийняття іншого, підпорядкування законам, а не волі володаря чи більшості і т. д.;

- внутрішня толерантність (внутрішня стійкість) – здатність зберігати рівновагу до різних несподіваних ситуацій: до конфліктів, невизначеності, ризику, стресу; здатність приймати рішення і діяти в цих умовах, навіть якщо невідомі всі факти і можливі наслідки.

Люди, піддаючись зовнішньому та внутрішньому впливу (управлінню), різняться за рівнем стійкості своїх реакцій і поведінки

Толерантність як фактор стійкості системи, який може бути розглянутий як цінність, встановлення та особистісна якість, грає важливу роль.

Ефективність поведінки в конфліктній ситуації толерантної особистості в порівнянні з інтолерантності значно вища.

Толерантна особистість вирізняється психологічною стійкістю.

Толерантні люди намагаються розібратися у своїх перевагах і недоліках. Вони ставляться до себе критично і не прагнуть у всіх своїх неприємностях і бідах звинувачувати навколишніх. Інтолерантні люди помічають у себе більше достоїнств, ніж недоліків. У своїх проблемах вони схильні звинувачувати оточення. Психологи виявили, що у толерантної особистості значно більший розрив між „Я-ідеальним” (уявлення про те, яким би я хотів стати) та „Я-реальним” (уявлення про те, який я є), ніж у інтолерантної людини, у якої обидва „Я” практично збігаються. Толерантні люди, знаючи про свої достоїнства і недоліки, менш задоволені собою, але у зв'язку з цим потенціал для саморозвитку у них вищий.

Інтолерантній людині важко жити в згоді не тільки з навколишніми, але і з самим собою. Вона побоюється свого соціального оточення і навіть саму себе: боїться своїх інстинктів, почуттів, живе, з відчуттям постійної загрози для себе. Толерантна людина звичайно відчуває себе в безпеці, тому не прагне захищатися від інших людей. Відсутність загрози або переконання в тому, що з нею можна впоратися, – важлива умова формування толерантної особистості.

Інтолерантна людина вважає, що події, що відбуваються, від неї не залежать. Вона прагне зняти з себе відповідальність за те, що відбувається з нею і довкола неї. Ця особливість призводить до формування забобонів щодо інших людей. Позиція така – не я ненавиджу і завдаю шкоди людям, це вони ненавидять і завдають шкоди мені. Толерантні люди не перекладають відповідальність на інших, вони завжди готові відповідати за свої вчинки.

Інтолерантні особистості ділять світ на дві частини: чорну і білу. Для них не існує напівтонів. Є тільки два сорти людей – погані і хороші. Вони роблять акцент на відмінностях між „своїми” і „чужими”. Їм важко ставитися до подій нейтрально. Вони або схвалюють їх, або ні. Толерантна людина, навпаки, бачить світ у всьому його різноманітті.

Толерантні люди більше орієнтовані на себе в роботі, творчому процесі, теоретичних міркуваннях. У проблемних ситуаціях вони схильні звинувачувати себе, а не інших. Такі люди прагнуть до особистісної незалежності більше, ніж до приналежності зовнішнім інститутам і авторитетам, тому що їм не потрібно за когось ховатися.

Відповідно до сутності толерантності ми сформувавши завдання „Тренінгу толерантності”, які спрямовані на формування зовнішньої та внутрішньої толерантності:

1. Ознайомити підлітків з поняттями „толерантність” і „толерантна особистість”, критеріями і соціальними проявами толерантності та нетерпимості, показати значення толерантної поведінки при взаємодії з людьми, а також у різних життєвих сферах.

2. Дати учасникам можливість з'ясувати, яких якостей їм не вистачає для того, щоб вважатися справді толерантними людьми.

3. Стимулювати потребу в самопізнанні й пізнанні особливостей навколишніх.

4. Сформувавши стійкість до стресових і конфліктних ситуацій в умовах виникнення мобінгу.

Методи, що використовуються у тренінгу: дискусії, міні-лекції, індивідуальна та групова рефлексія, методи саморегуляції, рольові ігри, медитації, робота з уявою, психологічні вправи.

Представлений варіант тренінгу складається з трьох проблемних блоків:

1. Поняття толерантності (заняття 1-3).

Цілі: ознайомлення з поняттями „толерантність”, „толерантна особистість”, „межі толерантності”; обговорення проявів толерантності та нетерпимості в суспільстві.

2. Толерантність стосовно до себе і до учасників групи (заняття 4-6).

Цілі: розвиток почуття власної гідності і вміння поважати гідність інших; усвідомлення різноманіття проявів особистості кожного учасника в груповій взаємодії; розвиток здатності до самоаналізу, самопізнання, навичок ведення позитивного внутрішнього діалогу про самого себе; підвищення самооцінки через отримання позитивної зворотного зв'язку і підтримки від групи.

3. Толерантність відносно інших (заняття 7-11).

Цілі: навчання конструктивним способам виходу з конфліктних ситуацій, вираження своїх почуттів і переживань без конфліктів і насильства; розвиток соціальної сприйнятливості, соціального уяви, довіри, вміння вислуховувати іншу людину, здатності до емпатії, співчуття, співпереживання; розвиток комунікативних навичок, що зміцнюють соціальні зв'язки; навчання міжкультурному розумінню і толерантному поведженню в міжетнічних відносинах.

Вважаємо, що результатом подальших наукових досліджень із даної проблематики має стати обґрунтування формування толерантності в контексті профілактики мобінгу в комплексі з іншими соціально-педагогічними умовами.

Список використаної літератури:

1. Кирейчев А. Моббинг как социально-психологическое явление в сфере управления человеческими ресурсами / А. Кирейчев. // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 58. – С. 43–45.

2. Кравцова Ю. А. Проблема моббинга в зарубежной юридической психологии (на примере концепции Х. Леймана) / Ю. А. Кравцова, П. И. Каратаев. // Воронежский институт МВД России. – № 1(26). – 2006. – С. 177–181.
3. Філіппова Ю. І. Мобінг як педагогічна проблема / Ю. І. Філіппова. // Практична психологія та соціальна педагогіка. – 2006. – № 2. – С. 74–75.
4. Колодей К. Моббинг. Психотеррор на рабочем месте и методы его преодоления / К. Колодей ; пер. с нем. – Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2007. – 368 с.
5. Руденский Е. В. Социальная психология : [курс лекций] / Е. В. Руденский. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 224 с.

*Рецензент – к.пед.н., доцент кафедри соціальної роботи
Хмельницького інституту соціальних технологій Університету „Україна”
О. В. Польовик*